

De kluis op de Schaesberg (1)

Het kluzenaarsgebouw op de Schaesberg.

Wat de herkomst van de naam van de heuvel, waarop de kluis staat, betreft lopen de meningen uiteen. Sommigen willen Schaelsberg schrijven, wat Schedelberg betekent en wat erop zou wijzen, dat er in lang vervlogen tijden een Calvariegroep zou hebben gestaan of op zijn minst een kruisbeeld. Zolang dit niet bewezen is, lijkt het meer verantwoord de naam Schaesberg aan te houden, hetgeen "scheidingsberg" betekent. Een natuurlijke scheiding tussen de bezittingen van Kasteel Schaloen en die van Kasteel Genhoes, wier Heren bijna voortdurend in onmin met elkaar leefden? Feit is dat in een akte van 1455 de naam "Tsaesberch" voorkomt, dus zonder "l".

Geen kluis in Limburg is meer bekend, binnen en buiten onze provincie, als de kluis op de Schaesberg. Zij behoort tot de parochie van de H. Mauritius te Schin op Geul. Wellicht is er - na de zeer geslaagde restauratie van 1975- ook geen fraaiere in ons land.

Vanwege haar ouderdom en historie, door haar architectonische eigenschappen - een mooi trapgeveltje, een fraai klokkentorentje en ramen in gotische stijl- en ook vanwege haar uitzonderlijk mooie ligging in een ongerept stuk natuur boven op een hoge heuvel, wordt deze eenvoudige kluis in vele geschriften geprezen als het type bij uitstek van de echte eremitage.

Het kluzenaarsgebouw is uit mergel opgetrokken. Wie afgaande op het jaartal in de buitenmuur, veronderstelt, dat het in 1690 werd gesticht heeft slechts ten dele gelijk. Oorspronkelijk is er een kleiner gebouwtje geweest, dat misschien reeds vóór 1400 stamde en dat dienst deed als boswachterswoning van de Graven van Schaloen. In de oude geschiedbronnen komt de naam van Kasteel Schaloen voor het eerst voor in het jaar 1387.

Met zekerheid kan men stellen, dat de kluis door eremieten werd bewoond vanaf het jaar 1688 tot 1930, dus bijna twee en een halve eeuw lang

Een beetje geschiedenis

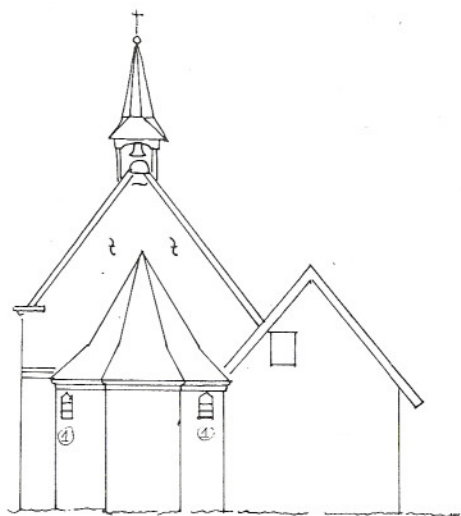
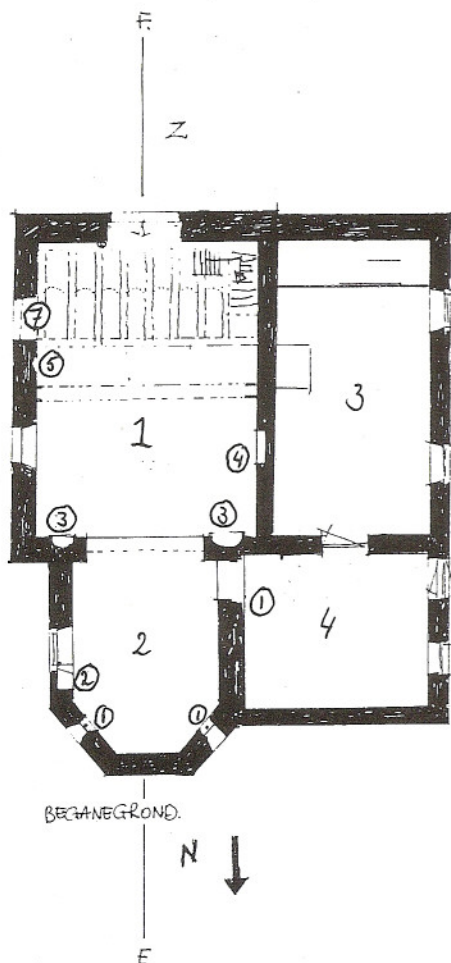
In het jaar 1688 laat de Heer van Schaloen, Graaf Gerard Ernst Hoen van Cartiels, gehuwd met Anna Agnes van Renesse van Elderen, de hut op de Schaesberg uitbreiden en verbouwen. Oud Valkenburg, Strucht en Schin op Geul zijn dan in Spaanse handen en dus katholiek. Bij het historisch belangrijke Partage-Tractaat van 1661 was het Land van Valkenburg verdeeld geworden in een Spaans en een Staats (Hollands) gedeelte, waarbij de grenzen zeer grillig kwamen te lopen en waarbij voor iedere plaats afzonderlijk werd bepaald waartoe zij behoorde. Spaanse en Staatse dorpen lagen naast elkaar. Soms liepen de grenzen dwars door een stad of dorp. De stad Valkenburg was in 1661 tot Staats gebied verklaard en werd dus officieel Protestant, maar in kasteel Schaloen woonde men op Spaans grondgebied en daar kon men ongehinderd de Katholieke godsdienst belijden.

Graaf Gerard Ernst heeft zich ervoor ingezet om Schaloen te voorzien van de noodzakelijke bijgebouwen. De watermolen, in de volksmond "Sjloensmeule" genaamd, draagt de jaartallen 1699 - 1701. Het poortgebouw is uit 1701. Na de dood van Gerard Ernst zette zijn echtgenote, Anna Agnes, zijn werk voort en ook zij zorgt voor de uitbreiding van Schaloen. Wie over dit bouwlustig echtpaar leest, zal het niet vreemd vinden, dat ook de kluis op de Schaesberg door hen is herbouwd. Dat gebeurde in 1688. Ze werd toegewijd aan de Heilige Antonius van Padua. De steen met het jaartal 1690, die overigens later verplaatst is en nu op een "jonger" gedeelte van het gebouw is aangebracht, maakt het er voor de historicus niet gemakkelijk op: de juiste datum van de inrichting tot eremitage is 27 april 1688.

Uit de bouwgeschiedenis van de kluis

Wie nu de kluis op de Schaesberg bezoekt ziet een gebouwtje, dat uit vier delen bestaat: aan de noordzijde een koor met absis (afscheiding, boog tussen hoofdkoor en schip), aan de zuidkant daarop aansluitend het schip van de kapel; aan de westzijde bevinden zich twee zeer eenvoudige vertrekjes met een bovenverdieping. Volgens vertellingen zou vanuit het Geuldal een oude vluchtgang in deze kelder uitkomen. Uit onderzoek is echter gebleken dat dit volksverhaal niet waar is.

Het gebouw is in de loop der eeuwen verschillende malen uitgebreid, gerestaureerd, of is "opgeknapt" een beter woord. De jongste restauraties dateren van 1903 en 1975. De laatste restauratie, in opdracht van de eigenaresse, de Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten, vond plaats op initiatief van de Veldeke-kring Valkenburg. Ze werd mogelijk gemaakt door subsidies van Rijk, Provincie en Gemeente en heeft het eeuwenoude kluizenaarsgebouw weer in zijn oude luister hersteld. De eremitage ziet er sindsdien wellicht fraaier uit dan ooit te voren. Een-in Valkenburg in het leven geroepen stichting draagt, in samenwerking met de eigenaresse, zorg voor onderhoud en exploitatie.

voorgevel

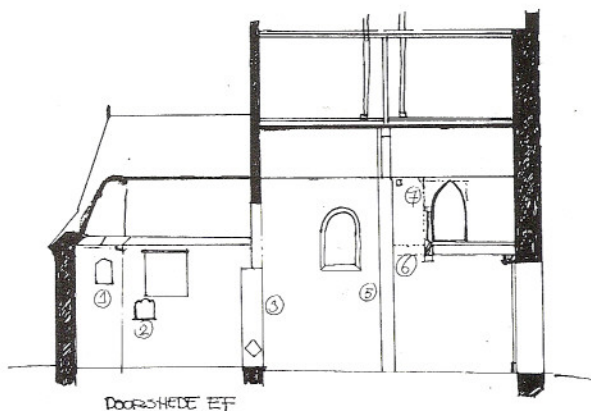
Situatie na restauratie 24-2-1976

Ruimte 1 en 2:

- ① geopende koorsluiting - vensters;
- ② geopende kleine nis;
- ③ beeldnissen in schip;
- ④ na laatste bouwfase dichtgezet venster;
- ⑤ inkassingen in muurstijl;
- ⑥ oude situatie voorzijde oksaal?
- ⑦ koud dichtgewerkt venster.

Ruimte 4:

- ① naar oude plaats verplaatste deur.

Het is het meest aannemelijk dat het koor en de absis samen het oudste gedeelte vormen. Waarschijnlijk van voor 1690. Het huidige schip van de kapel -dat is de benaming voor schip en koor plus absis samen- is er later tegenaan gebouwd. In vroeger tijden is het kamertje naast het koor lager geweest. Er bevond zich een deur in de noordelijke muur. Het staat vast, dat het kamertje aan de zuid-westzijde van nog later datum is. Dat wordt bewezen door het raam in de westmuur van het schip, dat is dichtgemetseld.

Raadselachtig is de steen die hierin is aangebracht. Men leest er: anno 1669. Dat jaartal ligt 20 jaar vóór de ingebruikname in 1688.

Het jaartal 1715 in het plafond heeft hoogstwaarschijnlijk betrekking op de gipsen versierselen, niet op de bouw. De absis vertoont een driezijdige sluiting. In deze absis ziet men twee raampjes, die in 1903 door de kluizenaar waren dichtgemetseld, maar die in 1975 weer zijn vrijgekomen. Dat laatste is ook het geval met de twee nissen aan weerszijden van de triomfboog, waarin beelden staan van Maria en Antonius.

Het toegangspoortje buiten de kluis is bij de restauratie van 1975 in zijn geheel herbouwd. In dit poortje bevindt zich een steen, waarop een inscriptie met de naam "Arnold Haesen" voorkomt. Deze steen lijkt later aangebracht als het sterfjaar (1764) van deze kluizenaar, vermoedelijk als toeristische aantrekkelijkheid.

Rondom het kluisgebouw bevindt zich een tuin, die in vroeger jaren door de kluizenaar werd onderhouden. Sommige kluizenars hebben bijen gehouden voor het winnen van was en honing. Aan de zuidzijde van de heuvel zijn in vroeger eeuwen wijndruiven gekweekt.

In opdracht van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten heeft Staatsbosbeheer in 1976 de omgeving van de oude kluis weer zoveel mogelijk in de oude toestand hersteld.

Ten oosten van de kluis ziet men, op een schilderachtig mooie open plek onder de bomen, een buitenkruisweg, bestaande uit veertien bouwseltjes van mergelsteen, die in een kring zijn opgesteld. Deze kruisweg werd in 1843 gesticht.

Vóór deze datum bevonden zich op deze plaats zeven kapelletjes, de zogenaamde kapelletjes der zeven voetvallen, die waren gewijd aan de zeven smarten van Maria. Op één na verdwenen zij allen bij de bouw van deze nieuwe kruisweg. Het nog bestaande ronde kapelletje staat nu ten zuid-oosten van de kapel (1).

De Calvarie in het midden is waarschijnlijk van nog later datum. Ook deze kruisweg is in 1975 in zijn geheel hersteld. De tekeningen in de nissen zijn van Valkenburgse kunstenaars, vervaardigd onder auspiciën van de Stichting "Vrije Uren".

Het interieur

- Twee kluizenars zijn in de kluis begraven, namelijk Laurens Plum (Ploum) in 1706 en Arnold Haesen in 1764. Daarvan getuigen de grafstenen, die zijn aangebracht in de muur tussen koor en schip.

(1) De kluizenarswoning op de Schaesberg, G.J.M van Hoof, Oudenbosch 1986

De teksten op deze stenen luiden respectievelijk:

*Ob / Lavrenti / Plovni Hvi.Loci / Prim.Eremita / Indignissie
M'Aetat / Svae A 1706 Die / 11 Nov. Mensis / R.I.P.*

*DOM / Hoc Tumolo / Conditus iacet / Plurimum Devo /
Tus Frater / Arnoldus Haesen / Tertius Huius / Eremiti /
Incola Qui Obyit / An 1764 13 Martij / R.I.P.*

De vertaling hiervan luidt als volgt:

*Op de 11 dag van de maand november is op deze plaats
overleden, Laurentius Ploum, de eerste kluizenaar,
op een onverdiend jonge leeftijd (te jong gestorven).
Hij ruste in vrede*

*Op de heuvel ligt geborgen (begraven) de zeer vrome
(godsdienstige) Broeder Arnoldus Haesen,
de derde bewoner van deze kluis, die overleed in
het jaar 1764 op 13 maart. Hij ruste in vrede.*

Achter het altaar is bij de laatste restauratie alle pleisterwerk verwijderd en daar zijn nu muurschilderingen te zien, die vermoedelijk van rond 1700 dateren. Men onderscheidt gemarmerde pijlers en composities van rozen en tulpen in een veld van decoratie, dat doorloopt tot in beide raampjes. Het geheel zou laat-renaissancistisch genoemd kunnen worden. Het schilderwerk in de kalot (gewelf) boven de absis is van veel later datum.

Een opname van het interieur van de kapel. Het schilderwerk werd in 1975 gerestaureerd.

In het koor ziet men tegen het plafond het Christus-monogram "I H S" en vier schilderijen, die de Evangelisten voorstellen. De gehele schildering van muren en gewelf in dit gedeelte gaat vermoedelijk terug tot ongeveer 1715, maar het monogram en de Evangelisten zijn waarschijnlijk in 1903 aangebracht. Aan de koorzijde tegen de triomfboog is de volgende tekst te lezen:

*Alles zur grosseren Ehre Gottes!
Erbaut 1690 / Restauriert 1903
Pharar Antonius N. Bouchholz Maler*

In het schip van de kapel zijn de oorspronkelijke schilderijen in 1975 hersteld. Er zijn gipsen plafondornamenten, waaronder een medaillon met in bladgoud hoog-reliëfletters de tekst:

I H JESUS MARIA JOSEPH 1715

Verder leest men een Duitse tekst op de boog bij het oksaal en hoog tegen de zijmuren de acht zaligheden, ook in het Duits. Aan de schipzijde van de triomfboog zijn restanten van geschilderde engelen te zien. Het grote, een meter vijftig hoge, houten kruis dateert vermoedelijk uit de zestiende eeuw.

Het oksaal, dat vroeger groter geweest is, is van eikenhout. De zware ijzeren trekstang is in 1975 aangebracht en moet scheuringen in het gebouw, dat een tamelijk zwaar dak met klokketoren draagt, voorkomen.

Het meubilair in de kapel stamt vermoedelijk van rond 1900.

De binnenkruisweg werd in 1862 aangebracht. Hij bestaat uit veertien in hout gevatte voorstellingen en was destijds een geschenk van Kolonel F. de Villers-Masbourg d'Eclaye, toenmalig eigenaar van kasteel Schaloen.

Aan de laatste restauratie en de heropening in april 1976 herinnert een gedenksteen tegen de oostelijke wand van het koor.

Van 1688 tot 1930 is de kluis, met zo nu en dan een kleine onderbreking, bewoond geweest. Dat is dus bijna twee en een halve eeuw lang. Van de kluizenaars, die er gewoond hebben, zijn de namen bekend. In het totaal zijn het er zestien geweest. Sommigen waren Franciscaner Broeder of Karthuizer, van anderen is niet bekend of ze tot een religieuze orde behoorden. Twee van hen waren, vóór ze in de kluis gingen bewonen, getrouwd geweest. Soms verbleven er twee man samen.

Onder de kluizenaars bevinden zich Duitsers, Fransen en een Belg, maar ook mensen uit de onmiddellijke omgeving.

Uit : De kluis op de Schaesberg

Tekst : Jan G.M. Notten

Uitgave: Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten April 1976